

УДК 340.1

С. Осадчук,здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА В НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

У колі актуальних проблем, розробкою яких займається вітчизняна правова наука, перебуває також поступова реабілітація раніше викресленої з неї окремої галузі наукового знання – церковного права. Унікальність цієї забутої галузі права проявляється в її багатогранному впливі на правотворчі процеси християнських держав минулого й сучасності, а також у широкому спектрі суспільних проблем, які охоплювала ця наука [1, с. 126].

Церковне право з кінця XVII століття було обов'язковою навчальною дисципліною на юридичних факультетах університетів, які функціонували на українських землях.

У Західній Європі церковне право поряд із правом римським обов'язково викладалось у середньовічних університетах і суттєво впливало на загальне правове мислення середньовічних юристів. Завершальна юридична освіта поєднувала дві спеціальності: цивільне (римське) право та канонічне (церковне) право. Найвищий вчений ступінь давав юристам звання доктора обох прав – цивільного й канонічного. Як зазначає шведський дослідник Б. Андрес, у середньовіччі канонічне право чинило навіть більшу дію на правопорядок і суспільне життя європейських країн, ніж римське право. Під його впливом склалися правові системи європейських королівств, вільних міст, з'являлося торговельне муніципальне й феодальне право [2, с. 130].

У царській Росії церковне право вивчалось винятково з практичною метою. Про перший досвід наукового вивчення церковного права в Російській

імперії можна говорити з початку XVIII століття. З 1776 року митрополитом Платоном (Левшиним) було вперше запроваджено викладання церковного права як навчальної дисципліни в Московській духовній академії, воно мало назву «церковне законодавство». В інструкції, складеній митрополитом Платоном, рекомендувалося читати й тлумачити «Кормчу книгу», зіставляючи слов'янський переклад зі справжнім текстом канонів. У 1798 році Священний Синод наказав викладати «Кормчу книгу» в усіх духовних академіях [3, с. 25]. Саме із цього часу почалось викладання канонічного (церковного) права в духовних школах України.

Початкову школу з елементами богословських знань було запроваджено цього часу у світських закладах міста Одеси. Не був винятком і попередник Новоросійського університету – Рішельєвський лицей, у якому вже тоді закладалися традиції духовного виховання.

З 1917 року ставлення держави до церкви змінилося, причому не на краще. На зміну державній владі, яку церква помазувала святим миром під час коронації, прийшла нова революційна влада. Ця влада вважала за неможливе залишатись у тісних стосунках із церквою.

Перші ж кроки на шляху здобуття незалежності України створили нові умови для розвитку церковної науки в нашій державі. Певною мірою цьому сприяла радикальна зміна ідеологічного спрямування в поглядах населення, коли виникла необхідність заповнити вакуум, що утворився після падіння комуністичної ідеології. Стихийно

й масово суспільство потягло до дещо нової, близької за змістом, проте докорінно відмінної ідеології – релігії [4, с. 17–21].

Про це свідчить відкриття в Одесі першого в Україні студентського Храму святої мучениці Тетяни, збудованого на кошти студентів і викладачів Національного університету «Одеська юридична академія», яке відбулось 3 вересня 2006 року. Ще через 6 років почалося будівництво церковно-приходської школи, яка стане релігійним осередком Одеси.

З 2008 року в Національному університеті «Одеська юридична академія» на всіх факультетах відновлюються традиції вивчення церковного права, яке викладалось у дореволюційний час у Новоросійському університеті на юридичному факультеті. Ініціатором відновлення викладання цієї дисципліни стала кафедра теорії держави і права, очолювана професором Ю.М. Оборотовим.

Навчальна дисципліна «Церковне право» спрямовується на формування духовності професійної правової культури майбутніх фахівців юридичного профілю в умовах, коли актуальним для українського суспільства є завдання узгодження релігійного (церковного) права та права, встановленого громадянським суспільством і державою.

З огляду на невелику кількість світських посібників із церковного права студенти й викладачі вимушені використовувати літературу католицької чи православної традиції, адаптуючи її до завдань навчального курсу. Прикладом може слугувати колективна праця викладачів філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, видана в 2012 році за редакцією В.І. Лубського [6].

План навчального курсу Національного університету «Одеська юридична академія» з предмета «Церковне право» передбачає 45 годин, з яких 20 годин відводиться на лекції. Метою навчальної дисципліни є ознайомлення студентів з історією формування, джерелами,

принципами та нормативним змістом церковного права, а також розвиток у студентів здатності до самостійного аналізу й обґрунтованого оцінювання церковно-правових явищ.

Так, прикладом цього є вивчення теми «Предмет і завдання спецкурсу «Церковне право». Поряд із визначенням завдання й предмета спецкурсу підкреслюється, що ця наука є водночас богословською, історичною та переважно юридичною [9; 10].

Співвідношення церковного права з богословськими науками визначається тією обставиною, що вони становлять фундаментальну аксіоматичну й моральну базу для канонічної науки.

Супротивники позиції, що розглядає церковне право поза сферою юриспруденції права, які відкидають юридичний характер церковно-правових норм, застосовують такі аргументи:

– з огляду на людське суспільство церква – одна з людських спільнот, однак це союз цілком іншого характеру, природа й мета якого не замикаються земним горизонтом;

– до сфери права не входять внутрішні мотиви людських поступків, проте ж Господь учив нас оцінювати себе не лише за нашими справами, а й за найгіршими спонуканнями, гріховними думками та почуттями [7, с. 54].

Викладачі Національного університету «Одеська юридична академія» доводять, що юридична складова в церковному праві визначає особливості існування цієї галузі релігійних канонів. Це пояснюється тією обставиною, що предмет вивчення окресленої науки складають правові норми й відносини, а отже, вивчатися вони мають у системі юридичних методів дослідження, понять і категорій, вироблених загальнотеоретичною юриспруденцією. Дуже важливу тему порозуміння в Україні порушують викладачі у своїх лекціях, говорячи про поліконфесійність та полірелігійність у нашій державі. Адже релігійна ситуація в Україні залишається складною й неоднозначною.

Таким чином, питання політико-правового регулювання взаємовідносин релігійних інститутів і держави виступають в Україні елементом складного комплексу проблем державотворення. Головним засобом забезпечення релігійно-церковного життя в Україні є релігійна організація. Метою утворення релігійної організації є задоволення релігійних потреб віруючих громадян. Це означає, що віруючі повинні мати не лише можливість колективно сповідувати свою релігію в богослужінні, виконанні релігійних ритуальних обрядів, а й реалізовувати за допомогою цих організацій приписи своєї релігії в повсякденному житті, вільно та цивілізовано їх пропагувати й поширювати.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, як підкреслено в темі «Основи діяльності християнських церков у сучасній українській державі», відродження церковного права сприятиме піднесенню на новий рівень відносин держави й церкви, а також вдосконаленню правових зв'язків між ними для їх спільного розвитку та забезпечення конституційних прав віруючих як частини українського суспільства. Церковне право формує юридичну основу функціонування церкви в державі.

Християнська церква безумовно сповідує принцип лояльності до України, пам'ятаючи слова апостола Павла: «Немає влади, яка не від Бога» (Рим. 13:1). Проте це не покора рабів, це лояльність вільних чад Божих, «бо постійного міста не маємо тут, а шукаємо майбутнього» (Євр. 13:14).

Церква Христова принципово може існувати в будь-якій країні з будь-яким державним устроєм та в будь-яких стосунках із державною владою. І хоча є умови більш сприятливі для виконання церквою своєї спасительної місії та менш сприятливі, церква визнає державу, на території якої перебуває та громадянами якої є її віряни, своєю державою. Однак навіть за умов максимального сприяння з боку держави або ж так званої «симфонії» в стосунках держави й церкви варто пам'ятати, що

жодне царство від світу цього ніколи не зможе вмістити. Царство не від цього світу. Церква покликана благословляти й освячувати цей світ, а отже, і державність як найбільш природну форму організації суспільного життя. Проте водночас місією церкви в такому плані є доведення думки про межі й обмеженість держави як такої. Мета людського життя – не будівництво на землі «світлого майбутнього», а спасіння душі, єднання з Богом. Щойно держава починає зазіхати на людську душу, щойно людина перетворюється на засіб, а держава та її проекти – на мету, церква, як і Спаситель, здійснює свій голос і застерігає: «Яка користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занапастить? Або що дасть людина взамін за душу свою?» (Мф. 16:26).

Церква й держава мають будувати діалог і співпрацювати, беззастережно визнаючи та шануючи автономію одна одної. Безперечно, саме таке визнання взаємної автономії є фундаментом і запорукою плідних, взаємовигідних стосунків. Саме тому, наприклад, церква заборонила своїм священнослужителям балотуватись до органів державної влади: не справа священства – виробляти складний політичний компроміс, який подеколи лежить за межами морально припустимого з позиції церковної етики.

Ідея «національної» церкви, яка пропагується деякими політиками та навіть вірянами, – це насправді рецидив язичництва в церковному середовищі, порушення християнської перспективи світосприйняття й ієрархії цінностей, визнання за земним статусу божественного. Водночас це загрозливий симптом для самої національної самосвідомості, яка замість збагачення завдяки черпанню зі скарбниці християнських цінностей намагається підмінити самі ці цінності.

«Націоналізація», або «одержавлення», церкви завжди відбувається коштом її вселенськості та соборності. Церква, яка починає проповідувати спасіння через націоналізм або більше

стає на службу державі, ніж Богу, поступово втрачає свій універсальний характер і невідворотно перетворюється з Тіла Христового на напівдержавні «міністерство духовних справ» або «сховище етнічних релігійних традицій». Звичайно, таке перетворення ніколи не відбувається до кінця, оскільки, незважаючи на гріхи християн, Господь ніколи не залишає Своєї Церкви. Проте від цього подібна загроза не стає менш реальною й страшною. Ми добре пам'ятаємо, як найбільша православна держава світу за якихось 10–20 років перетворилась на осереддя войовничого атеїзму та до яких величезних жертв це призвело.

Сьогодні перед нами постає велике коло проблем, у якому сполучення церковних і державних зусиль є природним та має бути плідним. По-перше, це стосується соціальної сфери. Церква має тисячолітній досвід і глибоку мотивацію в служінні скривдженім і знедоленим. Держава має матеріальний ресурс на ці цілі, проте часто розпоряджається ним неефективно. По-друге, це стосується царини освіти. Досить згадати, що більшість провідних європейських університетів, у тому числі Києво-Могилянську академію, заснувала церква. Законодавча маргіналізація богословської освіти в сучасній Україні через її виключення із загальнонаціональної освітньої системи є відвертим атавізмом богоборницьких часів, коли атеїзм було зведено в ранг державної псевдорелігії. Перспективи співпраці держави й церкви в цій сфері є величезними та досі фактично нереалізованими. Також природним є об'єднання зусиль із реставрації й використання пам'яток сакральної архітектури та мистецтва, охорони здоров'я, морально-психологічної реабілітації осіб, позбавлених волі, тощо.

Оскільки Спаситель прийняв усю повноту людської природи і в Ньому немає «ні еліна, ані юдея» (Кол. 3:11), церква як істинне Тіло Христове приймає та освячує національні культури всіх людей, які до неї входять, принци-

пово не роблячи жодних винятків. Як показує богослов'я свята П'ятидесятниця, церква засуджує зовсім не національний поділ людства сам по собі, а ізоляцію й ворожнечу, що існують між народами, намагання одних націй бути вищими та володарювати над іншими. Дар мов, яким були наділені апостоли завдяки сходженню на них Святого Духа (Діян. 2:1-21), безперечно свідчить для нас, сучасних християн, про те, що християнство не ставить за мету знищити національне в людині, навпаки, воно благословляє кожную національну культуру, якої торкнеться проповідь Христового вчення. Християнство не скасовує національне, а наповнює його новим змістом та підпорядковує ідеї вищого порядку – єдності людського роду в Христі.

Місія Церкви – свідчити про Христа, нести Євангеліє всьому людству, кожній нації, кожній людині. Це свідчення може відбуватись у різних формах, і на рівні місії церкви щодо цілої нації перетворюється на вбрання її культури в християнські шати, коли національна культура стає буквально просякнутою християнським змістом та символізмом.

Однак серед вірян практично кожної церкви існувала й існує загроза «церковного націоналізму», коли не національне сприймається у світі християнського, як і належно, проте виникає спокуса церковне вимірювати насамперед національними категоріями.

Церква категорично засуджує всі прояви ксенофобії расизму, шовінізму, вважаючи ці ідеологічні напрями такими, що суперечать християнським цінностям, Євангелію, вченню Отців Церкви. Християнство як Євангеліє любові є закликом до кожної людини відмовитись від будь-яких подібних ідеологій, заснованих на розділенні й ненависті.

Церква не може бути церквою лише для «лівих» чи «правих», лише для росіян чи українців. Усі різновиди «політичного православ'я» як політичні ідеології є чужими повноті Істини, якою є Христос. І Церква Христова береже

саме цю Істину, а не людські політичні правди. Політика егоїзму й розділення не може стосуватись православної церкви. Політичні спекуляції на святих для кожного православного поняттях і реальностях принижують саму велич цих християнських ідеалів.

Розуміння церкви про злочинні діяння, як підкреслюється в лекціях, є ширшим за прийняте у світському кримінальному праві. Церква розглядає будь-який злочин як гріх та визнає гріхом порушення не лише безпосередньо божественних заповідей, а й кожного людського закону, що має підставою моральну природу людини [5, с. 11].

Особливу увагу студентів звернено на характеристику особистого права на свободу світогляду й віросповідання, коли людина як суб'єкт правовідносин не може відмовитись від реалізації цього права. Кожному притаманні певні світоглядні переконання, у тому числі релігійного характеру: від глибокої віри в надприродні сили до переконаного їх заперечення. Реалізація людиною права, що розглядається, не залежить від такої умови, як володіння особою дієздатністю.

Таким чином, наша держава покликана забезпечувати особисте право на свободу світогляду й віросповідання і малолітніх дітей, і душевнохворих, і осіб з обмеженою дієздатністю.

Державні гарантії права людини, у тому числі на свободу світогляду й віросповідання, є взаємообумовленими, взаємоузгодженими, а отже, і взаємопов'язаними. Одним зі способів забезпечення права людини, у тому числі того, що є предметом дослідження, є політичні гарантії.

На нашу думку, під політичними гарантіями права людини на свободу світоглядів і віросповідання варто розуміти закріплену Конституцією й законами України систему норм і принципів, які започатковують політику в державній сфері, формування умов та засобів забезпечення реалізації людиною цього суб'єктивного права й по-

хідних від нього свобод, закладають підґрунтя щодо встановлення рівності всіх незалежно від особистісного ставлення до релігії, щодо участі в управлінні державними й суспільними справами та вирішення нагальних питань винятково на засадах дискурсу та злагоди.

Світогляд – це система найзагальніших уявлень, поглядів, понять щодо світу, який оточує людей, щодо природи, людини й суспільства в їх цілісності та взаємозалежності, щодо їх сутності, походження, закономірностей існування й розвитку. Серцевиною світогляду є філософські погляди.

Неодмінною складовою будь-якого світогляду є вірування (оскільки не всі уявлення про навколишній світ можуть бути в певний час доведені науково). Предметом вірувань можуть бути найрізноманітніші явища: як матеріальні, так і ідеальні; як реальні, так і уявні; як давні, так і сучасні чи навіть майбутні. Тому свободу віросповідання можна інтерпретувати як можливість самостійно й вільно обирати об'єкт вірувань і їх відповідний зміст. Така можливість є необхідним елементом свободи особистого самовизначення. Ця свобода, як відомо, є одним із широко визнаних міжнародних стандартів прав людини, фундаментом особистих прав людини. Саме відповідний конституційний припис утверджує свободу духовно-ідеологічного самовизначення особи.

Свобода віросповідання – це законодавчо гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію, вільно змінювати свої релігійні уподобання, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до власної релігійної орієнтації. Вона передбачає рівність віруючих усіх конфесій перед законом, відсутність дискримінації за релігійним принципом. Свобода віросповідання дає право не лише обирати будь-яку релігію, а й не обирати жодної. Тобто право вибору передбачає також право

відмови від вибору. Не може бути й мови про свободу релігії там, де поряд з індивідуальною свободою віросповідань відсутня можливість колективного сповідання релігії, здійснення культових дій і ритуалів.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, регламентує свободу віросповідання в Україні в статті 35: «Кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитись від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою».

У програмі вивчення церковного права в Національному університеті «Одеська юридична академія» передбачається також практична робота студентів. Упродовж 15 годин навчальної програми вони виступають із доповідями, рефератами, дають свою оцінку прослуханому.

Вивчення церковного права в Національному університеті «Одеська юридична академія» дає змогу студентам проникнути в глибину дослідження правової системи України, становлення якої пов'язується з нормативами церковного права.

Підсумок результатів вивчення матеріалу можна зробити словами професора, завідувача кафедри церковної історії Новоросійського університету, настоятеля університетської церкви

Олександра Невського протоієрея В.М. Войтовського: «Наука без віри легко може перетворитися на своєрідне ідолопоклонство – віру й поклоніння лише одній видимій природі людини, а не поклоніння істинному єдиному Богу».

Християнська церква не може співіснувати з антихристиянським суспільством, не втрачаючи при цьому власної сутності. Тому сучасна «всероз'їдаюча» корупція, зростаюча соціально-майнова нерівність, олігархізація економіки, подвійна чи потрійна мораль політикуму, синтез чиновництва й криміналітету тощо – усе це є викликом церкві та кожному християнину, що потребує пошуку нових відповідей на вічні питання [8, с. 186].

Тому так важливо донести до студентів такі найвищі ідеали моралі, які вони принесуть у майбутнє справедливе життя.

Ключові слова: церковне право, організація викладання, мораль, гріх, богослов'я, канон.

У статті аналізуються актуальні питання викладання церковного права в Національному університеті «Одеська юридична академія». Просліджується історична спадкоємність, а також розкриваються нові підходи у вивченні цього високоморального предмета.

В статье анализируются актуальные вопросы преподавания церковного права в Национальном университете «Одесская юридическая академия». Прослеживается историческая преемственность, а также раскрываются новые подходы в изучении этого высокоморального предмета.

This article analyzes the current issues of the teaching of canon law in National University "Odessa Law Academy". Traced the historical continuity, as well as opened new approaches in the study of this highly moral subject.

Література

1. Сovenko Б.В. Викладання канонічного права: короткий історичний огляд та перспективи / Б.В. Сovenko // *Держава і право* : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2006. – Вип. 33. – С. 126–131.
2. Мацелюк І.А. Розвиток науки церковного права в Україні / І.А. Мацелюк // *Держава і право* : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2012. – Вип. 56. – С. 130–135.
3. Цыпин В.А. Курс церковного права : [учеб. пособие] / В.А. Цыпин. – Клин : Христианская жизнь, 2002. – 703 с.
4. Ляликов Ф.И. Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае / Ф.И. Ляликов. – О. : Гор. тип., 1948. – 370 с.
5. Трофанчук Г.І. Канонічне право. Курс лекцій : [навч. посібник] / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 272 с.
6. Канонічне право. Курс лекцій : [навч. посібник] / [В.І. Лубський, Т.Г. Горбаченко та ін.] ; за ред. В.І. Лубського. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 572 с.
7. Оборотов І.Г. Гріх і канонічний проступок / І.Г. Оборотов // *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-виклад. та аспірантського складу, присвяченої 15-річчю НУ «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 року). – О. : Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 54–55.
8. Федак С.Д. З історії християнства на Закарпатті / С.Д. Федак. – Ужгород : Ліра, 2013. – 248 с.
9. Бальжик І.А. Церковне право : [метод. матер. зі спецкурсу] / І.А. Бальжик. – О. : Фенікс, 2009. – 36 с.
10. Бальжик І.А. Церковне право : [метод. матер. зі спецкурсу] / І.А. Бальжик – 2-е вид., перероб. та доп. – О. : Фенікс, 2013. – 38 с.

